

ПРО "ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ ПІДХІД" ДО ПОШУКІВ МОВНИХ УНІВЕРСАЛІЙ

На основі аналізу сучасних наукових підходів до вивчення мовних універсалій у мовознавстві та психології розглядається концепція мовних універсалій, яка пов'язана зі стратегіями пізнання світу людиною.

Для сучасного мовознавства є досить характерним "перекладацький підхід" до пошуків універсалій у мовах світу й у мисленні їхніх носіїв [1: 31-33]. У процесі розробки універсальної граматики Н.Хомський, наприклад, трансформує "поверхневі структури" (у межах яких, на його думку, мови розрізняються) у "глибинні структури" (де мови збігаються), вважаючи їх "уродженими" [2]. Інші автори в пошуках універсальної "мови думки" або "інваріанта мов світу" намагаються уявити породження тексту як переклад з універсальної "семантичної мови" (словами якої вважаються "елементарні значення", "семантичні множники", "атоми змісту", "фігури змісту" – "семи" тощо) або з "генотипної мови" (так званого "інваріанта мов світу", словами якого вважаються "елементарні семіотичні частки" – "семіони") на природні ("фенотипні") мови, а розуміння тексту – як переклад з фенотипних мов на семантичні або генотипні мови відповідно [3: 6-163]. Ці концепції піддані критиці в роботах деяких авторів [4: 67-85]. Деякі дослідники, відзначаючи недоліки зазначених концепцій, бачать у них і раціональне зерно, придатне для з'ясування деяких моментів породження і розуміння текстів, збереження інформації в пам'яті людини, з'ясування проблеми інваріантності і варіантності, уточнення словникових тлумачень слів, створення штучних мов для різних цілей (у тому числі для реалізації комп'ютерного перекладу), виявлення "глибинних структур" ("архетипів") мислення, побудови моделей процесу перекладу і з'ясування механізму "осмислювання" перекладача, а також для спростування концепції лінгвістичної відносності і концепцій неперекладності [5].

Як вважає, наприклад, Д.Л. Співак, свідомість складається з декількох "глибинних рівнів", кожному з яких відповідає своя мова. Кожна з таких мов може стати "поверхневою" і використовуватися для мовного спілкування. У єдину систему природної мови ці рівні пов'язуються тим, що реалізація певної конструкції відбувається на тому глибинному рівні, де вона вперше з'являється, а потім шляхом послідовного "перекладу" з мови одного рівня на мову іншого рівня виводиться на поверхню [6: 80-85].

У М.І. Жінкіна роль універсальної "мови думки" виконує "універсальний предметний код" (УПК), який, на його думку, притаманний людському мозкові і має спільність для всіх різномовних народів, що забезпечує можливість "предметних" (денотатних) перекладів з однієї природної мови на інші.

М.І. Жінкін називає УПК також "внутрішньою мовою", яка містить у собі всю палітру сенсорних уявлень людини. За допомогою УПК відбуваються семіотичні перетворення сенсорних сигналів у предметні структури (денотативне відображення дійсності). УПК – посередник між мовою й інтелектом, між усною і письмовою мовою і між національними мовами. Продуктування зовнішньої мови – це її переклад з УПК, а розуміння такої мови – це її переклад на УПК [7].

Метою нашої статті є розгляд концепції мовних універсалій, яку ми розробляємо, і, відповідно, з аданням статті є аналіз сучасних наукових підходів до вивчення цього мовного явища.

Існують три психічних виміри людини, які можна співвіднести з трьома формами осягнення буття – чуттєвим, раціональним і медитативним [8], тобто правопівкульовим, лівопівкульовим і їхнім функціональним синтезом. Цікаво, що у стані медитації спостерігається, як свідчать енцефалографічні дослідження, функціональна синхронізація півкуль, тобто півкулі головного мозку людини виступають єдиним цілим [9: 34-40]. Крім того, півкулі головного мозку людини (функціональна асиметрія яких так чи інакше пов'язана з асиметрією простору і часу [10], коли можна говорити про "особливий стан простору, зайнятому організмом у процесі життя, про особливу властивість життя робити помітними правопівкульові властивості простору, які іншими природними явищами не виявляються" [11: 73]) можна розглядати як психофізіологічний фокус людського організму, оскільки з їхніми функціями так чи інакше співвідносяться такі моменти людської істоти, як механізми цілепокладання і пошуку (вибору) засобів досягнення цілей, енергетична й інформаційна регуляція поведінки, фази сну, емпатія і рефлексія, екстраверсія і інтроверсія (властивості, що співвідносяться зі статевим диморфізмом), повільні і швидкі потенціали мозку, довільна і мимовільна сфери психічної діяльності, перша і друга сигнальні системи, сила і слабкість нервових процесів, їхня лабільність і інертність, збудження і гальмування, Я і не-Я, ерготропні і трофотропні функції організму, симпатична і парасимпатична гілки вегетативної нервової системи та ін. [12]. Будь-яка автоматична, мимовільна дія включається в правопівкульову, а неавтоматична, довільна – лівопівкульову сфери психічної діяльності.

Варто сказати, що в цілому правопівкульова стратегія сприйняття, мислення й освоєння світу є інстинктивно-інтуїтивним, емоційно-образним, конкретно-експресивним, цілісно-синкретичним світорозумінням, що формує багатозначно-метафоричний лінгвістичний і мотиваційно-смысловий контексти відображення дійсності, "пробуджуючи" до життя такі форми суспільної свідомості, як мистецтво і релігія. Лівопівкульова стратегія, навпаки, є особистісно-вольовим, абстрактно-логічним, понятійно-концептуальним, дискретно-множинним світосприйманням, що сприяє формуванню однозначного лінгвістичного і мотиваційно-смыслового контексту відображення навколишнього світу і "пробуджує" до життя науку і філософію. Є дані, які дозволяють зробити висновок, що права півкуля функціонує за принципом позитивної, а ліва – негативного зворотного зв'язку.

Права півкуля виявляє ціліснопричинний (цілісний, симетричний), а ліва – лінійнопричинний (множинний, асиметричний) аспекти детермінації. Можна припустити, що права півкуля, яка сприймає світ цілісно, за принципом "усе у всім", перетинається із хвильо-польовим, цілісно-континуальним аспектом матерії, у той час як ліва півкуля, яка сприймає світ сегментарно-схематично, множинно-дискретним чином, відображає речовинний, структурно-дискретний аспект матерії.

Отже, можна говорити, що сприйняття світу людиною здійснюється в межах двох каналів: 1) через правопівкульове сприйняття забезпечується цілісно-континуальний відбиток дійсності, котрий деякі філософи називають мисленням "усім тілом"; 2) через канал лівопівкульового сприйняття забезпечуються диференційно-вибірковий, дискретний відбиток дійсності. Відомо, що людина є поліфункціональною системою, працює як у режимі цілісного, так і дискретного відбитку й освоєння світу. Ці два режими можуть стикатися і переходити один в одного. У цьому випадку конкретний подразник (стимул) зовнішнього середовища може "перекодуватися" і одержувати фізіологічну проекцію, йому не властиву. Це перекодування виявляє феномен синестезії, при якому один, наприклад, слуховий подразник реалізується не тільки на рівні слухового, але і зорового, іноді тактильного аналізатора почуттів, створюючи ефект, коли "звуки світять, а фарби співають, і запахи закохуються" [13: 16].

Права півкуля краще сприймає ліве, а ліва – праве зорове поле людини [14]. При цьому числа, літери, слова, символи краще сприймаються при їхньому пред'явленні в праве поле зору [15], у той час як конкретні предмети, образна інформація – при їхньому пред'явленні в ліве поле зору. Слід зазначити ще одну закономірність: права півкуля спрямована на сприйняття мелодійного аспекту музичної і вербальної інформації, а ліва – віддає перевагу її ритмічному малюнку. Таким чином, слова і взагалі уся вербальна і невербальна інформація може бути проаналізована з позиції її приналежності до "правої" або "лівої" інформації.

Півкулі головного мозку людини, які є її психосоматичним "фокусом", виявляють достатньо просту сенсорно-когнітивну схему сприйняття світу, коли усе "континуальне" сприймається переважно правою, а усе "дискретне" – лівою півкулею, при цьому в загальне поле "континуально-дискретного" аналізу потрапляють усі елементи навколишньої дійсності, такі, як ідея, звук, колір, форма, запах та ін.

Таким чином, можна говорити про концепцію універсального семантичного простору й універсальну (розуміючу) мову, яка впливає з нього [16]. Ця концепція базується на численних уявленнях сучасних дослідників щодо універсального семантичного підґрунтя світу. Так, відомий американський архітектор К. Александер створив спеціальну мову, де роль слова відіграють особливі просторові блоки, які відбивають властивості Всесвіту [17: 126].

Концепція універсального семантичного простору Всесвіту впливає з філософського принципу єдності світу, а також із так званого антропного принципу. Один з ґносеологічних наслідків цих принципів виражається в ідеї, до якої були прихильні багато філософів, а саме в ідеї тотожності буття і свідомості, згідно з якою закони об'єктивного світу і закони мислення виявляються ізоморфними. Тобто має місце збіг законів і форм мислення, що пізнає, із законами і формами об'єктивної реальності [18], коли, як писав Гегель, речі і мислення про них збігаються, а буття постає тотожним свідомості. Крім того, антропний принцип (або принцип космологічного доповнення) установлює доцільність існування людини у Всесвіті; він виходить із розуміння людини як органічної й активної частини космосу і Всесвіту [16].

Ідея універсальної символіки одержала розробку в сфері екзистенціальної філософії. Ж.-П. Сартр "універсальний ключ" до тлумачення символів виявив у "психоаналізі предметів", який був розроблений Г. Башлярю. Це дало можливість з'ясувати "об'єктивну символіку" кожної речі, що формує певну "сферу змістів" [19: 69]. Такий висновок перегукується з типолого-універсалістським ученням В. Гумбольдта про діахронічні універсалії як набір правил для деякої універсальної метамови [20: 17]. Лінгвісти вважають, що "раніше або пізніше... спорідненість якщо не всіх, то більшості мов світу буде встановлена" [19: 19].

Розглянемо психологію суб'єктивної семантики, яка містить багато фактів, що допомагають осмислити проблему семантичного простору Всесвіту [21]. Тут можна говорити про функціонування певних "оперативних одиниць сприйняття", що інваріантним чином реалізують актуальний опис об'єкта і дають можливість досліджувати різноманітні семантичні поля і простори. Наприклад, в експериментах Н. Хенлі (1969) була виявлена подібність значення слів, які є назвами тварин. Виявилось, що тварини мисляться людьми не так, як це робиться в біологічних класифікаціях, що люди використовують ознаки екстралінгвістичного походження. Ч. Осгудом (1957) отримані координатні вектори, котрі стійко характеризують поняття, позначені словами різноманітних мов у рамках різноманітних культур. Були виявлені стійкі зчеплення властивостей об'єктів. Дослідження, проведені по виявленню "актуальних координат досвіду", призвели до висновку про те, що візуальні об'єкти (подані в геометричних формах) зовнішнього середовища досить стійко й інваріантним чином характеризуються випробуваними, котрі при цьому вживають вербальний засіб опису цих об'єктів. Цей феномен виявляє "комплекс перцептивних універсалій" [21]. При цьому дослідники не виключають існування словників візуального досвіду – кінцевих систем візуальних образів, які дозволяють стійко інтерпретувати і класифікувати всі (!) об'єкти зовнішнього світу.

Крім того, виявилось, що вербальні характеристики малюнків, запропонованих одному випробуваному, можуть бути дешифровані іншим випробуваним, який за цими характеристиками (за списком властивостей) спроможний побудувати (відновити) зображення, близьке до вихідного. Все це переконує нас в тому, що в людства є в наявності стійкі комплекси уявлень про змістовні властивості геометричних форм, таких, наприклад, як сніжинка, коло та ін.

Подібно до того, як звуки людської мови, як показали дослідження у сфері звукового символізму, змістовно мотивуються [22; 23], так і окремі візуальні елементи середовища одержують подібну ж мотивацію і можуть оцінюватися в рамках вербальних описів, які укладаються в шкали "сила-слабкість", "доброта-жорстокість", "голод-ситість" та ін. Змістова мотивація зовнішніх стимулів характерна не тільки для звуко-візуального, але і тактильного аспектів сприйнятої інформації [21]. При цьому зображення характеризуються в першу чергу не за їх специфічними геометричними властивостями (таким, наприклад, як круглоконцентрованість, розірваність і ін.), а виходячи з емоційно-оцінного (правопівкульового) компонента взаємодії з зовнішнім світом, коли геометричні форми постають як добрі і люті, спокійні, ласкаві тощо. Крім того, перцептивний фон навколишнього середовища освоюється людиною саме на основі надання сенсорним стимулам середовища (або на основі витягування цих сенсорних стимулів) емоційно-оцінних характеристик, що свідчить про принципову єдність людини і навколишнього світу, про єдність фактологічного й етичного, що виявляється в антропному космологічному принципі.

Витоково будь-який об'єкт оцінюється (сприймається) на рівні правопівкульових, підсвідомо-симультанних механізмів психічної діяльності, коли виявляється феномен "першобачення" об'єкта як дещо нерозчленовано-цілісне [21]. При цьому активна саме права емоційно-оцінна півкуля, що виявляє процес оцінювання не об'єкта як такого, а його відношень і зв'язків, у тому числі і зв'язків із людиною, яка його сприймає, зв'язків, які характеризують ціннісно-орієнтоване ставлення до об'єкта сприйняття, а не до його властивості. Надалі на перцептивній "арені" з'являється повторне сприйняття об'єкта ("другобачення"), що реалізується на рівні когнітивно-класифікаційних механізмів лівої півкулі, яка відбиває світ послідовно-вибірковим чином, "окутуючи" "першобачення" концептуальною схемою.

При дослідженні особливостей сприйняття візуальних образів з'ясувалося, що оцінки слів і зображень часто не збігаються, коли зображення і приписуване йому поняття можуть оцінюватися протилежним чином [21: 37]. Це свідчить про наявність первинного універсального (підсвідомо оформленого) словника людини і про його повторні вербальні (свідомі) проєкції, які часто не відповідають своєму джерелу, що призводить до феномена розірваності людини, протиріччя між свідомістю і підсвідомістю.

Можна говорити про такі сенсорні універсалії, розроблені Арнхеймом (1974), котрий побудував візуальні словники, як "холодність і чистота" (витягнутий перехрест), "доброта" (округлість) і т.д. Семантико-перцептивні універсалії роблять сприйняття більш економним.

Цікаво, що, як вважають гештальтпсихологи [24: 204], зміст або значення речі сприймаються нами так само безпосередньо, як її колір. Значення предмета "написано на його обличчі", а тому він володіє "фізіогномічною якістю" у тому розумінні, у якому має цю якість людина, емоції котрої виявляються "на її обличчі". Тут можна говорити про валентність речі, яка доступна для сприйняття і не присвоюється об'єкту потребами спостерігача й актом його сприйняття цього об'єкта. Об'єкт репрезентує лише ті можливості, які він репрезентує.

Усе вищевикладене дозволяє дійти висновку, що як природний, так і штучний світи сповнені сенсом [25], який розкривається в сфері семантичного простору, картографія якого виявляється на основі концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Проблемы общей теории перевода. – Таллин: Валгус, 1988. – 200 с.
2. Хомский Н. Язык и мышление. – М.: Изд. МГУ, 1972. – 122 с.
3. Апресян Ю.Л. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
4. Филин Ф.П. Очерки по истории языкознания. – М.: Наука, 1982. – 400 с.
5. Бархударов Л.С. К вопросу об отношении формальных и семантических моделей предложения // Теория языка. Ангlistика. Кельтология. – М.: Наука, 1976. – С. 11-18.
6. Спивак Д.Л. Лингвистика измененных состояний сознания. – М.: Наука, 1986. – 92 с.
7. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – 158 с.
8. Урманцев Ю. А. О формах постижения бытия // Вопросы философии. – 1993. – № 4. – С. 89-105.
9. Murphy M., Donovan S. Contemporary meditation research. – San Francisco, Esalen Institute Press, 1985. – 234 p.
10. Доброхотова Т. А., Брагина Н. Н. Асимметрия мозга и асимметрия сознания // Вопросы философии. – 1993. – № 4. – С. 129-134.
11. Брагина Н. Н., Доброхотова Т. А. Функциональные асимметрии человека. – М.: Медицина, 1988. – 288 с.
12. Голубева Е. А. Индивидуальные особенности памяти человека. – М.: Педагогика, 1980. – 151 с.
13. Галеев Б. Человек, искусство, техника: проблемы синестезии в искусстве и технике. – Казань: Изд. КГУ, 1987. – 263 с.
14. Charman D. K. The cerebral hemispheres appear to function differently in artists and scientists // Cortex vol.17, № 3, 1981. – P. 453-458.
15. Симерицкая Э. Г., Блинов С. М., Яковлев А. И., Копелев Л. В. О доминантности полушарий в восприятии чисел // Физиология человека. – 1978. – № 6. – С. 971-976.
16. Налимов В. В. Возможно ли учение о человеке в единой теории знания // Человек в системе наук. – М.: Наука, 1989. – С. 82-91.
17. Анисимов А. В. Информатика. Творчество. Рекурсия. – К.: Наукова думка, 1988. – 224 с.
18. Диалектическое противоречие. – М.: Политиздат, 1979. – 343 с.
19. Руткевич А. М. От Фрейда к Хайдеггеру. – М.: Политиздат, 1985. – 256 с.
20. Юдакин А. П. Развитие структуры предложения в связи с развитием структуры мысли. – М.: Наука, 1984. – 346 с.
21. Артемьева Е. Ю. Психология субъективной семантики. – М.: Изд. МГУ, 1980. – 128 с.
22. Журавлев А. П. Звук и смысл. – М.: Просвещение, 1981. – 176 с.

23. Журавлев А. П., Павлюк И. А. Язык и компьютер. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
24. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию. – М.: Прогресс, 1988. – 464 с.
25. Балашов Ю. В. Антропные аргументы в современной космологии // Вопросы философии. – 1988. – № 7. – С. 117-127.

Матеріал надійшов до редакції 03.03. 2005 р.

Вознюк А.В. О "переводческом подходе" к поискам языковых универсалий.

На основе анализа современных научных подходов к изучению языковых универсалий в языкознании и психологии рассматривается концепция языковых универсалий, которая связана со стратегиями познания мира человеком.

Voznyuk O.V. About "translating approach" to searching the language universalia.

With the help of analysis of modern scientific approaches to searching the language universalia in linguistics and psychology the concept of language universalia, which is connected with the strategies of world cognition by a man, is discussed.